

Humphrey Ditton (1675—1715) angol tudósak féltucatnyi matematikai művén kívül Haag egyháztörténeti lexikona⁹ egyetlen hitvédelmi könyvét említi, a francia kiadás címe szerint: *La Religion chrétienne démontrée par la résurrection de Notre Seigneur Jésus-Christ*.¹⁰ Angolul 1714-ben jelent meg; az Armand de la Chapelle (1676—1746) által készített fordítást 1729-es dátummal nyomtatták Párizsban.¹¹ Teleki József egy kissé szellemi rokonának érezhette a vallás védelmében tollat ragadó matematikust. Az *Essai...* hatodik fejezetének¹² a mintája Ditton művéből a III. rész IX. fejezete,¹³ amely a Krisztus feltámadását hirdető tanúk számát, jellegét és tulajdonságait vizsgálja meg, tizennégy pontba („section”) sorolva érveit. A kb. 30 nagy formátumú (in—4°) oldal összterjedelme vetekszik Teleki egész munkájával, nem csoda tehát, hogy a magyar szerző csak a legfontosabb gondolatok lényegét vette át. Dittonhoz hasonlóan először is a tanúk nagy számáról beszél, majd — forrásával egybehangzóan — arról, hogy ezek általában szemtanúk voltak. Teleki harmadik érve az említett tanúk egyszerűségéről és igazságszeretetről Ditton 7. és 8. pontjának felel meg; a negyedik érve, nevezetesen az, hogy a tanúságot tevők nem hasonlóségból cselekedtek, az eredetiben a kilencedik. Az ötödik érve, amely szerint nincs szó fanatikuskokról vagy szellemükben megzavarodottakról, Ditton szövegében az utolsó (14.) pont. Teleki tehát, ha elhagy is vagy összevon, tiszteletben tartja az eredeti műben követett sorrendet. Egyetlen ponttal tesz kivételt, amely Dittonnál az ötödik, nála viszont az utolsó számozott (vagyis a hatodik) érve: a tanúk ugyanazon a helyen (Ditton: „dans le lieu même”); Teleki: „dans l'endroit même”¹⁴) beszéltek a feltámadásról, mint ahol az megtörtént, ellenfeleik tehát könnyen megcáfolhatták volna őket, ha hamisságot állítanak (Ditton: „On a encore à la main tous les moyens de les confondre, si ce qu'ils disent est faux”; Teleki: „[...] il auroit été tres facile de les convaincre d'imposture s'il y en avoit eu.”)¹⁵ Az *Essai...* ifjú szerzője a maga józan logikájával nyilván azt érezte perdöntő érvek: hazugságon lehet-e kapni valakit, ezért tette oda mintegy csattanó gyanánt.

Figyelemre méltó különben, hogy bár Teleki igen ritkán rendezi számozott pontokba mondanivalóját, ebben az esetben, amikor egy, az eredetiben elejétől végéig számozási szisztémát követő könyvre támaszkodik, ő is ezt a rendszert alkalmazza.

Pár lappal később, de még ugyanabban a fejezetben, Teleki leszögezi, hogy Krisztus feltámadását nem lehet matematikai módszerekkel bebizonyítani. „Une vérité Historique n'est pas susceptible d'une démonstration en forme.”¹⁶ Talán nem véletlen, hogy bevezetőjében Ditton is lemond a formális bizonyítás abszolút igényéről: „On peut raisonner fort juste sans le faire en forme[...].”¹⁷

*

Hosszabb kutatások alapján kétségtelenül ki lehetne mutatni az *Essai...* további, a szerző által név szerint nem említett forrásait is,¹⁸ ehhez azonban jóval több idő kellene, mint amennyi a jelen jegyzet elkészítéséhez egy más célú franciaországi utazás közben rendelkezésre állott. De talán e néhány adat is elegendő annak a megállapításához, hogy bár Teleki, úgy látszik, több helyen erősen támaszkodott a témájába vágó szakirodalomra, a készen kapott gondolatok kiválogatásában, elrendezésében, a megfogalmazás különböző fordulataiban nem egyszer fölsejlik az ő alakja is.

Vörös Imre

Adatok Kazinczy Ferencné Török Zsófia haláláról

Az 1965-ben megjelent Magyar Irodalmi Lexikon így közli Török Sophie, azaz gróf Török Zsófia születési és halálozási adatait: „(Ónod, 1780. febr. 19.—184?, ?)”. Tehát pontosan tudjuk: hol és mikor született, de azt nem, hogy az 1840-es években mikor és hol halt meg. Az 1969-

⁹ Eug. et Ém. HAAG: *La France protestante*. Paris 1858. — A jelen közleményünkben szereplő életrajzi adatoknak ez a ma is elismert, alapvető munka a forrása.

¹⁰ DITTON: „A mi Urunk Jézus Krisztus feltámadásával igazolt keresztény vallás.”

¹¹ A királyi privilégium kelte: 1728. aug. 6., a nyomdászok és könyvkereskedők kamarájánál bejegyezve 1728. aug. 13-án.

¹² *Essai...* 49. kk., különösen az 51. laptól.

¹³ DITTON I. m. 256—285.

¹⁴ DITTON I. m. 263., TELEKI: *Essai...* 52.

¹⁵ DITTON I. m. 264., TELEKI: *Essai...* 53.

¹⁶ „Egy történelmi igazságot nem lehet formálisan bebizonyítani.” *Essai...* 56—57.

¹⁷ „Lehet nagyon helyesen érvelni anélkül is, hogy ezt formális módszerrel tennénk.” DITTON I. m. Préface IV.

¹⁸ Érdemes lenne például megvizsgálni: vajon hatott-e rá az a vita, amely Anthony COLLINSnek (1676—1729) az egyházi tanokat támadó, *Discourse of Free-Thinking* [= Értekezés a szabadgondolkodásról] c. munkája körül robbant ki az 1710-es évek elején Angliában. A Collinsnek elsőként válaszó Richard BENTLEY (1661—1742) könyvét 1738-ban Amszterdamban franciául is kiadták, *La triponerie laïque des pretendus esprits-forts d'Angleterre* [= Az angliai állítólagos erős szellemek világi huncutságáról] címmel.

ben kiadott Magyar Életrajzi Lexikon sem tud többet Kazinczy Ferencné halálának körülményeiről.

Miután Kazinczy 1831 augusztusában meghalt, családja: felesége a hét gyermekkel (a három lánnyal és a négy fiúval) az addiginál is nehezebb anyagi helyzetbe került. A legfiatalabb a gyermekek között Lajos volt, aki apjának halálakor még a tizenegyedik évét sem töltötte be. Ez a Kazinczy Lajos később katonatiszt lesz, és a szabadságharc idején a honvédsereg egyik ismert főtisztja. A harc utolsó napjaiban kapja meg tábornoki kinevezését. A mozgósított csapatok vezetői közül ő teszi le utójára a fegyvert — az oroszok előtt —, s 1849. október 25-én Aradon őt is főbe löveti Haynau. Fennmaradt egy emlékirata, melyben szüleiéről is több érdekes adat található; följegyezte például, hogy édesanyja hol és mikor halt meg.

Kazinczy Lajos így emlékezik édesanyjának, Kazinczyné Török Zsófiának halálára: „...amikor az én jó anyám elment egyszer Nagy-Váradra egy ottan élő Báro Szepesy kisasszony látogatására, akivel családunk rokonsági viszonyban állott, ... néhány hónapot nála töltvén, ottan 1842-ik évi február hó 14-én meghalt” (Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. XI. kötet. 156).

Édesanyja halála előtt az akkor 21—22 éves Kazinczy Lajos Budán tartózkodott sógoránál, Kraynik Imrénél, aki nem sokkal előbb vette feleségül Kazinczy Ferenc legidősebb leányát, Eugéniát. Meg akarta látogatni Lajos az édesanyját is, akit már rég nem látott. „E közben — mint emlékiratában olvashatjuk — kapok én egy stafétát, amelyben írja nekem az én jó anyám, hogy ő igen nagy betegen fekszik Nagy-Váradon, tehát menjek hozzá, mert érzi, hogy nem sokáig fog élni. Ennélfogva én el is utaztam rögtön oda, és csak annyira emlékszem, hogy még egy pár szót tudtam vele szólni, és azután elhunyt az én karjaim között. Elhunyt anélkül, hogy fölém búcsút vehetett volna és engem megcsókolhatott volna. Az a Báro Szepesy kisasszony, akinél elhalt, engemet igen szívesen látott, és nekem azt az ajánlatot tette, hogy a temetést ő fogja elvégeztetni, de megboldogult anyám nekem mindig azt írta, hogy ha meghal, vitessem Széphalomra, és úgy temettesem oda, amint azt az én atyám még életében meghagyta. Egyik oldalán a kis Iphigeniának ő és a másikon az anyám fekszenek.” (Uo. 157.)

Ez a „kis Iphigenia” volt Kazinczy Ferenc és Török Zsófia első gyermeke, de ő még egyéves korában meghalt. Mellette az egyik oldalon most édesapja, a másikon édesanyja nyugszik a széphalmi emlékkertben. Kazinczy Lajos ugyanis tiszteletben tartotta szüleinek akaratát, és hazavitette édesanyja holttestét Nagyváradról. Erről így ír: „...ottan Váradon csináltattam neki egy jó erős diófa koporsót, és azt egy nagy ferschlógba tetettem, és azután az én tiszt szolgámat, akit magammal vittem, előre elküldtem Széphalomra egy levéllel, a szegény anyám tetemeit pedig egy fogadott fuvarossal és a Báro Szepesy egy gazdatisztjével elküldtem szintén oda, akik a sok útból csak tizedik napon értek oda, úgy hogy szegény anyám tetemei már meg is szagosodtak, pedig akkor igen hideg idő volt.” (Uo.)

Kazinczy Ferencnek és Török Zsófiának időrendben a hatodik gyermeke, Anna-Iphigenia (Becke Lajosné) is megemlékezik édesanyjuk haláláról egy későbbi levelében, amelyet fiának, Becke Bálintnak ír 1866. február 12-én. Idézem néhány sorát: „Két nap múlva lesz a neved napja... Az a nap igen érdekes nekem. Szegény Anyám azon a napon halt meg, 24 éve lesz. Azon a napon jöttem Petneházára apáddal esküdni otthonról, Hericz nével és Zseni [= Eugénia] testvéremmel. 30 éve lesz 15-dikén. Vígsgába is sok volna az az idő, hát még a szenvedésbe.” (Lásd a M. Tud. Akadémia kéziratárának *Széphalmi levelestáda* jelzésű anyagában.)

Kazinczyné Török Zsófia tehát e levél szerint is 1842. február 14-én halt meg, Bálint-napon. Öt nap híján 62 esztendőét élt. 1804 novemberében volt az esküvőjük, és 1806 júniusában költöztek Széphalomra. 27 évi házasság és több mint 10 évi özvegyesség után hunyt el Török Zsófia.

Kazinczynek és feleségének széphalmi házát és sírját 1847. július 11-én fölkereste Petőfi Sándor. Tizenhat esztendő múlt el addig Kazinczy és öt év Török Zsófia halála óta, de a nemzet akkor még nem állított nekik méltó emlékművet. Felháborodottan kezd versírásba azon a szent helyen Petőfi: „Te a nemzet-hálatalanság / Égbekiáltó némasága, / A nemzet-szégén Káinbélyege, / Oh Széphalom!” Mit talált a költő „a múzsák egykori tanyáján”? A haszonbérő „piszkos nyávogó porontyai” henteregtek abban a szobában, hol „Kazinczy Ferenc élt s kilehelte tiszta lelkét”. Kereste Petőfi a nagy pusztulásban Kazinczy feleségének szobáját is. Visszaborzadt a látványtól: „S a szentek szentéből, nevének / Szobájából ím kamra lett, / Mely ronda lommal van tele.”

Az író sirja, melyre nem a „hálás haza”, hanem szegény özvegye állított emlékjelet, Petőfi ottjártakor „olyan elhagyott, mint száműzötté, ki idegen földön vesz el”. Ma már nem elhagyott az írónak és hozzátartozóinak sirja, s az elpusztult Kazinczy-ház helyén Petőfi széphalmi látogatása óta szép emlékcarnokot emelt a nemzet. De a nemzeti hála jele lesz az is, ha Kazinczyné Török Zsófiáról lexikonaink tudni fogják, hogy mikor és hol halt meg.

Pásztor Emil